

Székely (Tabák) Sára

„Nagyon szép szokás volt az árvaházban, én már ott találkoztam ezzel – mindig tudták, kinek mikor van a születésnapja.”

Az interjúrészletek a Centropa archívumából (<https://www.centropa.org/hu>) származnak. Az interjút 2005-ben készítette Ada Diaconu és Cosmina Paul, Kolozsváron.

Tabák Sára 1930-ban Gyergyóhódoson született. Apja 1936-ban meghalt, az anyai munkával és bejárónőként tartotta el a félárva kislányt. Az elemi iskola négy osztályának elvégzése után gimnáziumban szeretett volna továbbtanulni, de erre zsidó lányként helyben, Gyergyószentmiklóson nem volt lehetősége, magántanárra vagy a kolozsvári zsidó líceumra a költségek miatt nem is gondolhattak. Az édesanya egyik munkaadója, a helyi ládagyár tulajdonosának a felesége, Budapesten élő és a nőegyletben aktív nővérének a segítségével intézte el, hogy Sárát 1941 őszétől felvegyék a pesti zsidó leányárvaházba és a leánygimnáziumban tanulhasson. Az árvaház neveltjei közül csak nagyon kevesen tanulhattak az elemi iskola után gimnáziumban, a többséget szakmatanulás felé irányították.

Volt egy varrónő nagynéném, édesanyám nővére, Geller Frida, nagyon szép hálóinget varrt és egy pongyolácskát, amilyen addig sose volt nekem. És magamhoz vettem a Herman bácsitól kapott órát, és nagyon szép copfjaim voltak – mindig befonva, piros vagy fehér szalaggal. Elmentünk édesanyámmal Budapestre. Másnap, nagy nehezen, mindenki magyarázta az utat, eljutottunk az ▶ árvaházhoz. Ott jelentkeztünk az igazgatónőnél, aki elmagyarázta édesanyámnak, hogy elsősorban el kell mennem

*Tabák Sára igazolványképe 1944-ben
(Centropa Alapítvány archívuma)*

a fodrászhoz, hogy levágják a copfomat, vigye haza az órát, nem lehet nálunk pénz, nem kell semmi, hálóing sem, mert van ott, a gyönyörű háziköpeny sem, amit Frida néni varrt. Édesanyám sírt, én is sírtam, kétségbeesve a szép copfjaim miatt. Édesanyám elvitt, hogy levágják rövidre a hajam, hogy olyan legyen, mint a többi lánynak.

Az épület nagyon imponált, nagyon szép volt, négyemeletes [négyszintes], lent az ebédlőterem és az öltöző, az első emeleten a tanulószobák, majd feljebb a hálószobák – nagyon érdekes volt, hogy kettőnként voltak, egymással derékszögben, és a sarokban egy szoba a nevelőnőknek. Nagy hálók voltak, tizenhat-tizennyolc ágygal, két sorban, nagyon tiszták, fehérek, vasból, de nagyon szépek. És minden hálóban fehér ágynemű, eltérő csíkozással – az egyikben vékony rózsaszín csíkkal, nálunk két vékony kék csík, egy másikban lila. Az alagsorban mosoda volt, mindig lehetett tudni, melyik háló ágyneműjét mossák. Elég kemény volt a párna. Az ágyak hátul voltak – volt hely a falig, vagy az ablakokig úgy egy méter, és elöl, az ágyak között volt egy-egy kék éjjeliszekrény, abban tartottuk a papucsainkat és esetleg egy könyvet, de könyveket nemigen volt szabad fölvenni, mert lent tanultunk a tanulószobákban.

Igen nagy rend volt. Reggel a nevelőnő csengetett, mi kipattantunk az ágyból. Először is szétbontottuk az ágyneműt. Leszedtük a lepedőt is, hogy szellőzzön, kinyitottuk az ablakokat, és rohantunk a mosdóba. Ott voltak olyan kis mosdók, hideg-meleg vízzel, nagyon jó volt, mindenünk megvolt, volt egy hosszú asztal, ott mostunk fogat. Addig kiszellőzött a háló, majd bementünk, megvetettük szépen az ágyat, mint a katonaságnál. Miután megmosakodtunk és elrendeztük az ágyakat, a vízcsapokat is szépen le kellett törölni, mert mosakodáskor lespriccelltük őket, ellenőrizni kellett, hogy mindenütt rend legyen, mindenkinek megvoltak a feladatai, minden gyereknek voltak kötelességei, mindennek volt egy felelőse, és amikor mind elmentünk, még egyszer utoljára ellenőrizni kellett a dolgokat. Ismét kezet mostunk, és kettős sorban lementünk az étkezőterembe, a mi hálónk a harmadik emeleten [szinten] volt. Nagy asztalok voltak, és amíg el nem romlott a helyzet a háború miatt, tejeskávét kaptunk egy darab vajas vagy lekváros kenyérrel.

Reggel házi ruháscsákba és kötényekbe öltöztünk, utána lementünk az öltözőbe, ami ugyanott volt a földszinten, mindenkinek volt egy száma, én voltam a negyvenötös, és fogasok voltak, mindenki számával. Az öltözőben volt az iskolai öltözők. Levetkeztedél, fölvetted az egyenruhát, ami sötétkék szoknyából állt, kis blúzzal, ami sötétkék volt, ha nem volt ünnep – inkább télen, nyáron kockás volt, és kötény járt hozzá, minden gimnáziumban másféle kötény volt. A mienk kék volt, nagyon szép, hátul kellett megkötni. A gimnáziumi első osztályban nem volt rajta hímzés, de azután, attól függött, hogy milyen hímzés volt rajta, hogy milyen jegyet kaptunk kézimunkából: tehát akik egyest kaptak (ez volt a legjobb jegy), azoknak egy nehe-

zebb mintát kellett hímezniük. Egy egész évharmadon át hímeztük azt a szalagot, ami itt, a mellen volt feltűzve. A kettést kapott lányoknak könnyebb mintát kellett hímezniük, a hármas lányoknak még könnyebbet, tudni lehetett, kinek-kinek milyen jegye volt kézimunkából. De a kötény is nagyon szép volt, rakott volt. Lent volt a mosó- és vasalószoba, de nem mi mostunk és vasaltunk. Nagyon ritkán engedtek oda be bennünket, ott voltak azok a nagy gépek, játszani sem volt ott szabad.

Volt fogászati rendelő is, ahova némi rendszerességgel jött fogorvos, ellenőrizte, illetve kezelte a fogainkat. Nagyon lenyűgözött az egész, összehasonlítva azokkal a körülményekkel, amikben én azelőtt éltem. Mindegyik a nagyobb lányok közül – a „védelmezők”, amilyen én is voltam – egy kisebbre vigyázott, akit „védelmezettnek” neveztek. Ha leszakadt egy gomb, fel kellett varrnom, ha nem volt jól megfésülve a haja, megfésültük, tehát olyan volt, mintha a mi gyermekünk lett volna, vigyáznunk kellett rá. Olyan erős, testvéri kapcsolat alakult ki a védelmező és a védelmezett között... Az árvaházban az volt a szokás, hogy amikor elindultunk az iskolába, a nevelőnő – volt vagy négy-öt csoport, a mi csoportunknál Marika néni volt – ellenőrizte bennünket: hogy minden gomb a helyén legyen, hogy legyen zsebkendőnk, hogy tiszta legyen a körmünk, a kezünk, hogy legyen nálunk tízórai, és ha tornaóra nap volt, velünk van-e a tornazsák. A leckéket előbb piszkoztatban kellett megírni, ő ellenőrizte, megmondta, mit kell kijavítanunk, azután átírhattuk, és ha valamit meg kellett tanulni, azt fölmondtuk neki. Azután volt szabad játszani vagy varrni valamit, vagy kézimunkázni, mert a tanulószobában is voltak játékok. De a hálóban is volt egy nagy asztal, tele játékokkal.

Az iskola a Hungária körúton volt, a 140. szám alatt, már nincs meg, lebombázták. Volt egy rendkívüli osztályfőnöknőnk. Körösi Margitnak hívták, kisasszony volt, mi Édeskének neveztük, ő tanította a magyart és a németet, egy nagyon kedves ifjú hölgy volt, és nem volt antiszemita. Három párhuzamos osztály volt, az A. osztályba csak katolikusok jártak, a B-be reformátusok és mások, a nem katolikus keresztények. A C. osztályban ismét katolikusok voltak, mert ők voltak a legtöbben ebben az iskolában, és zsidók. Tehát voltunk mi, öten az árvaházból, és még voltak a városból vagy hárman-négyen zsidó kislányok, módos családokból. Mi inkább visszahúzódók voltunk. De a végén összebarátkoztunk, és az osztály nagyon szépen fogadott, nem voltak gondjaink amiatt, hogy zsidók vagyunk. Ez az elosztás azért volt így, mert jöttek a papok, akik a hittanórát tartották, a katolikusokhoz egy katolikus pap, tőlünk a katolikus lányok mentek hittanórára a másik osztályba, hozzánk meg jött egy rabbi. Fiatal, nagyon rokonszenves rabbi volt, valószínűleg nem volt ortodox, nem volt olyan vakbuzgó. Tanultunk olvasni és fordítani az imádságoskönyvekből – én már tudtam egy kicsit Gyergyóból. Voltak olyan imakönyvek is, ahol a fordítás is ott volt, és tanultunk a zsidó szokásokról. Ezeket tudtuk az árvaházban is, az árvaházban kóser konyha volt, külön mosogatták

el a tejes edényeket és a húsnak valókat – a konyhában naposak voltunk, tudtuk ezeket a dolgokat. Tehát jött az a fiatal és szép rabbi, voltak kislányok – utána a második, a harmadik osztályban ugyancsak ő jött –, akik szerelmesek lettek bele, nagyon kedves volt.

Az árvaházban volt egy zsinagóga is, orgonával, ahova bejártak a kerületben lakó zsidók is. Jött egy-egy úriasszony, voltak zsidó bárónők, akik, ha a fiaiknak vagy az unokáiknak a → bár micvója volt, nálunk, a zsinagógában adtak → kidust. Olyankor hoztak süteményt és bonbont. Kórus nem volt, de péntekenként mindig előbb be kellett fejeznünk a tanulást, felöltöznünk szépen, és lementünk a templomba. Két-három lánynak az orgonához kellett mennie, mert pedálos volt [*vagyis fűjtatós*], a lábunkkal biztosítottuk a levegőt. Szerettünk odajárni, még tudtunk tanulni egy kicsit, mert szombaton nagyon nehéz napunk volt, és mentünk az iskolába. Kezdetben engedték, hogy szombaton ne menjünk, de sokkal többet kellett tanulnunk. Voltak órák, amikre sokat kellett tanulni, mint a természetrajz, földrajz, magyar nyelv, történelem, nem tudom, miért, de a péntek és a szombat mindig nehéz volt.

A → hanukka nagyon szép volt, akkor mindig volt ünnepség. Például – sose felejttem el – volt egy kis színdarab a gyertyákkal. Nyolc kislány, nagyjából egyforma magasak, mi voltunk a gyertyák. És kellett mondanunk valami versikét, a fejünkön volt, kartonpapírból kirajzolva a láng, be voltunk göngyölve fehér lepedőbe, a karunk a testünkhöz szorítva, olyanok voltunk, mint a gyertyák. Én nemigen értettem a színészkedéshez, verseket még mondtam, de nem voltam nagyon törekvő. De például Margó, Lövith Egon szobrásznak a felesége nagyon szépen táncolt, és volt egy húga, egy évvel idősebb, mint én. Egy alkalommal a „Babaház” volt – ez egy színdarab –, nagy dobozok voltak, mindegyikben egy-egy baba. És amikor a mesélő mesélt, hogy most ilyen meg olyan baba jön, kilépett és táncolt, a magyar baba magyar táncot... Tudom, hogy Margó és a húga kozák lánynak öltözött. Egy szenzációs kozák táncot jártak, nagyon szépet – jött egy tanárnő, aki mindenkinek betanította a táncot. Az ünnepségre eljöttek elsősorban a hitközség elöljárói, a Zsidó Nőszövetségben levő hölgyek, hoztak narancsot és csokoládét – nagyon szép volt a hanukka. → Húsvétkor nemigen voltam az árvaházban, hazautaztam, szünet volt, tehát a húsvéti szokásokra nem az árvaházból emlékszem.

Nagyon szép szokás volt az árvaházban, én már ott találkoztam ezzel – mindig tudták, kinek mikor van a születésnapja. Akkor az illető lányt elhívták valahova. Vagy megegyeztek a nevelőnővel, vagy egy másik hálóban lakó lánnyal, vagy valami egyebet találtak ki, hogy kimenjen, és akkor földíszítették az ágyát. Mindenki azt tett oda, amit ajándékba szánt: egy bonbont, egy játékot vagy könyvet, utána odaálltak az ágy mögé, jött az ünnepelt, ki kellett találnia, hogy melyik ajándékot kitől kapta – nagyon szép szokás volt. Volt, aki ilyenkor csomagot kapott otthonról,

és akkor mást is lehetett enni, mint az árvaházi kosztot. Egy másik szokás az volt, hogyha nagyon jó voltál, kaptál egy piros pontot. Ha rossz, akkor feketét. Aztán később, két-három havonta megszámozták a pontokat. Ajándékokat tettek az asztalra – adakozóktól származtak: babát, könyvet, ceruzát, nagyon sok mindent. A fekete pont semlegesített egy pirosat. De ha maradt a pirosakból, kiszámították, kinek van a legtöbb, az választhatott elsőnek, babát, könyvet, bármit. Mindegyikünknek volt egy szekrénykéje – kicsi, de ott tarthattuk a kincseinket. Azok közül adhattunk születésnapi ajándékokat is. Be nagy öröm volt!

Jöttek levelek a családtól, rokonoktól, mindig ellenőrizték őket – ezt nem szerettük –, mert nem volt szabad pénzt birtokolni. De ha küldtek levelet, tettek bele két-három pengőt, hogy vegyünk rajta peracet, apróságokat. A pénzt kivették, és mondták a gyerekeknek: „Volt ott három pengő, odatettük a pénzedhez.” Édesanyám nem tudott írni se magyarul, se románul, és mielőtt elmentem volna az árvaházba, azon a nyáron megtanítottam írni – a negyedik elemi után voltam. Voltak a falon feliratos falvédők, kihímezve, mindig valami a háztartással kapcsolatban. Onnan vettük a betűket, és megtanítottam. Diktáltam, de ő néha három szót is egybeírt. Mikor először kaptam tőle levelet, fölbontották, később már fölbontatlanul adták oda. Egyszer, később, meg is kérdeztem az igazgatónőtől, miért nem bontják föl. Azt mondta: „Rajtad kívül senki sem tudja kiolvasni, hogy mit ír ott.”

Kéthetenként elvittek moziba – Homérosz volt a neve, nem volt messze a Vakok Intézetétől –, olyan filmekhez, amiket gyerekek is megnézhettek. Nem tudom, milyen alapon, vagy fizetett az árvaház, vagy beengedtek ingyen. Az árvaháznak volt indulója is, emígy: „Árvaház, árvaház, / engemet a hideg ráz, / hogyha arra gondolok, / amit most majd elmondok. / Reggel hatkor szól a vekker, / Angyalom, ragyogóm, csillagom...” És így tovább, az egész nap programja benne volt, ha jött valaki látogató, egy bárónő, elénekeltük. Volt egy Friedmann bárónő, nagyon szeretjük, úgy neveztük, hogy „a mi drágánk”. Nagyon kedves volt. Nagy volt a vidámság az iskolában is, az árvaházban is, nagy szeretettel emlékezem az ott töltött évekre.”

Minden nagyon szép volt, míg be nem jöttek a németek. Nagyon nehéz korszak kezdődött, de a bombázások már előbb elkezdődtek. A leányárvaháznál mind azt a sarkot bombázták, ahol a felvonó volt. (...) Hogy bombáztak, hallottuk a becsapódásokat, de főleg amikor átmentünk a fiúárvaházba, akkor már háború volt. Késő ősszel kezdődött. Pár nappal később ki kellett üríteniük a szép, négyemeletes [négyszintes], tiszta árvaházunkat, és átköltöztettek bennünket a fiú árvaházba, ami szintén a Pesti Izraelita Hitközséghez tartozó Zsidó Nőbizottságé [Nőegylet] volt, a ► Vilma Királyné út 25–27 alatt. Nagy árvaház volt, ott is volt templom, de már mindenféle egyéb intézményből odagyűjtöttek kisgyerekeket... Az épület egyik szárnyát adták ide, volt egy udvar, de nem olyan szép, mint a mienk, és akkor azt javasolták, hogy azok a gyerekek, akiknek vannak rokonaik, vagy akik félárvák

(él az apjuk vagy az anyjuk Budapesten), próbáljanak hazamenni az árvaházból, mert nem volt hely. Úgyhogy voltak, akik elmentek. Nekem nem volt hova mennem, nem volt semmilyen rokonom, a → deportálások pedig már megkezdődtek vidéken. Megtudtam a nevelőnőktől, hogy a vidéki zsidókat deportálták. És arra gondoltam, hogy édesanyám csinált valamit, elrejtőzött, nem akartam elhinni, hogy deportálták, de nem tudtam, mi történt vele, nem kaptam tőle semmilyen életjelt, de nem volt hova mennem, és ott maradtam. Voltak gyerekek, akik elutaztak vidékre, őket is deportálták. De az ő helyükbe sok gyermeket beadtak, hogy hátha így megmenekülnek.

Egy adott időszakban igen sok gyerek volt ott a fiúknál. Játszottunk is az udvaron, a fiúk és a lányok együtt, a nevelők a mi nevelőnőinkkel politizáltak, tréfálkoztak, ha jó volt a nap. Tudom, hogy minket, lányokat rövidebbre fogtak, egyáltalán nem engedtek kimenni az árvaházból, a fiúk azonban néha kimentek. Voltak néhányan nagyobbak is, mert ott szakiskola is volt, voltak nagyobb gimnazisták, hetedikesek, nyolcadikosok, és ők mondták el, hogy mi történik a városban, hogy valószínűleg lesz → gettó Budapesten is. Voltak gyerekek, akiket Szlovákiából hoztak oda, hozzánk. A lányok között fölbukkantak nagyobb lányok is, az egyiket úgy hívták, hogy Gárgony Aliz, a másikat Fischer Áginak talán, nem mernék megesküdni. (...) Vele és azzal az Ágival mostuk a ruhákat – itt, a fiúknál már nem volt mosókonyha –, mostuk a ruhát és főleg a zoknikat annak a töméntelen sok gyereknek. Volt valamiféle szappan – nemigen volt akkoriban –, ahogy nagymama mondta, valamilyen folyékony szappan, szegény fejünk, csupa seb volt a kezünk a mosás után. Csak zokni volt vagy háromszáz-négyszáz pár. Jött Mária néni, aki az árvaházban nőtt fel, ő is segített. Nehéz idők voltak, nem volt többé élelem.

De a legnehezebb október tizenötödike után lett. Megkezdődött Budapest gettósítása – nálunk, az épület előtt mentek el [*a nyilasok*] –, és kezdődtek akkor a harcok Budapestért. Nekünk nemigen volt élelmünk, a bombázások miatt állandóan az óvóhelyen ültünk az alagsorban, voltak padok. Megszakadt a vízszolgáltatás, nem volt tűzifa, éjjelente kimentünk az udvarra, hogy havat gyűjtsünk, azt megolvastották, öt-hat napon át csak főtt babot ettünk. Egy idő után nem volt többé só sem, tehát elkezdtünk éhezni. A gyerekek, a fiúk még ki-kijártak, és valahonnan hoztak ezt-azt, nem tudom, lopták-e vagy adtak nekik pénzt, vagy segített a hitközség... Később olvastam könyveket arról, hogy volt szervezett támogatás, de nagyon nehéz volt. És elkezdtük az emeletokról lehurcolni a bútort, fölvágták és eltűzelték, mert a központi fűtés többé nem működött, nagyon rossz volt.

[...] Egy délután mindannyiunkat lefényképeztek, megvan a kép, az igazolványkép. Adtak valamilyen igazolványt, amin az volt, hogy a Svéd Vöröskereszt védelme alatt vagyunk, és ez az igazolvány útlevél helyett van, mert az első vonaton, ami elindul Svédországba, azon van helyünk, és Svédországba visznek. Ez a

híres → Wallenberg, egy svéd, aki nagyon sok zsidót megmentett. A kommunista időkben levettem a képet, és eldobtam a papírt, azaz az igazolványt, mert félttem, nehogy azt mondják, hogy volt valami dolgom a svédekkel, de a kép megvan, és kivehető még a nyoma a pecsétnek. És a bejáratnál kiírták, hogy ezek a gyermekek a Svéd Vöröskereszt védelme alatt vannak. Ez a Wallenberg valószínűleg küldött valami élelmet is, minden esetre nem haltunk éhen, de igen nehéz időszak volt.

Egyszer csak jöttek a nyilasok, összegyűjtötték a gyerekeket, és elindultak velünk – már tél volt, december –, és bevittek a gettóba. A gettóban – ezek házak voltak, egy egész budapesti negyed, a hajdani zsidónegyed, gondolom – volt egy csarnok [*Klauzál téri csarnok*], és bevittek egy csarnokba, amiben volt egy hatalmas láda, és azt mondták, hogy minden értéktárgyunkat – milyen értéktárgyaink lehetek? – dobjuk be: pénzt, gyűrűket, bármit. Nekem volt egy gyűrűcském egy fiútól. Mielőtt elvittek volna, jött három fiú, két-három évvel nagyobbak. A fiúárvaházat már bombázták a nyáron, és egész nyáron a törmelék eltakarításánál dolgoztam a porban, hogy még megmentsek valami ruhadarabokat. A zsinagógát bombázták meg a ruharaktárt, és onnan szedtük ki, amit lehetett, egész nyáron dolgoztunk. És ott a fiúk nehéz munkát végeztek, mi gyűjtöttük össze a ruhaneműt, ők ástak, tehát nehéz munka volt a törmeléket eltávolítani, és akkor összebarátkoztunk. Volt nekem egy barátom, Dönci, aki a tanítóképzőbe járt, és kétségbe volt esve, hogy a templom összeomlott, mert ott énekelt, ő volt a kántor, nagyon szép hangja volt. Valahogy összebarátkoztunk, és ő adta. Eljött hozzánk, lányokhoz, és azt mondta, „Sári, találtunk a romok között egy helyet, ahova elrejtőzhetünk. Mi – három vagy négy fiú – nem hagyjuk magunkat, és nem megyünk el. El fogunk rejtőzni. Gyere te is”. De én gyűjtöttem a ruhákat a gyerekeknek. Minden gyerek kisebb volt, csak Aliz, Ági és én voltunk nagyobbak. És két nevelőnőnk volt – mert egyesek elmentek, az igazgatónőm elhagyott, elmenekült, többé nem volt velünk, és volt két görnyedt asszony, Juliska néni és Sári néni, ők maradtak a gyerekekkel. És Sári néni ismerte ezeket a fiúkat, és azt mondta: „Dönci! Elviszed Sárikát, és csak mi maradunk ezekkel a kisgyerekekkel?” Szegény, nézett rám, és azt kérdezte: „Elmész és elrejtőzöl?” Azt mondtam, hogy nem. És elmentek. Nem tudtam akkor róluk semmit, minket pedig bevittek a gettóba. És ott, amikor azt mondták, hogy minden értéktárgyat..., volt egy gyűrűcském tőle, azt betettem a bakancsomba. Nem motoztak meg, úgyhogy a gyűrűt megmentettem. De a többi gyerek mindent, ami volt nekik, ha volt egy szebb fésűjük vagy egy értéktelen láncocska, mindent odatettek. Ezek lökdöstek, ránk kiabáltak, és bevittek egy házba.

Nemsokára megjelent két magyar tiszt néhány katonával. Nagyon szépek, valami karszalaggal, és azt mondták, hogy az árvaházat vissza kell vinni, mert a Svéd Vöröskereszt védelme alatt van. És visszavittek az árvaházba! A tisztok eltűntek, a fiúk levették az egyenruhát – máig sem olvastam sehol, kik voltak ők –, zsidó

fiúk voltak, akik éjjelenként kimentek, és ha elkaptak egy fasisztát, megölték, és visszajöttek. És őriztek bennünket. Ezekről eddig még semmilyen könyvet nem láttam, nem tudom, kik voltak, egy illegális szervezet, valószínűleg, amelyik védte a gyerekeket. Tudtak magyarul, de nem nagyon jól. Mindenesetre nyugodtabbak voltunk velük.

Megbetegedtem, tífuszgyanús voltam. Egy különszobában voltam – már nem úgy volt, mint a leány árvaházban –, de elkülönítettek még két-három másik lánnyal, akik betegek voltunk, mert nagyon magas lázunk volt, de Mária néni nem mondta meg, hogy mennyi. Egyszer csak üvöltést, kiabálást hallottam, hogy tíz percen belül gyűljünk össze az udvaron. És Mária néni jött, és mondta: „De hát ezek a gyerekek betegek!” „Nincsenek betegek, csak élők vagy holtak. Jöjjenek ők is.” Felöltöztünk mi is, Mária néni sírt, időközben tudom, hogy lelőttek egy kisfiút a másik részről, aki sánta volt, és még valakit, tehát nagyon kegyetlenek voltak. Kimentünk, december huszonnegyedike volt, karácsonyeste. De nagyon kegyetlenek voltak velünk. És abban az egyenruhában fáztunk, egy-egy hátizsák a hátunkon, azt hiszem, hogy vászonból volt, az mindig elő volt készítve, a kezünk ügyébe. Fölvettem két-három réteg ruhát, ahogy tudtam, és vittek, és vittek, és a hidak le voltak bombázva vagy fölrobbantva, és azt hiszem, hogy egy pontonhídon vittek át. Azt hiszem, hogy egy ilyen napot nem kívánok senkinek, amilyen az volt. Nagyon le voltam gyengülve.

Közben visszajött az igazgatónő, mert nem akart többé a gettóba menni, ahol a lakása volt. Amikor elindultunk, odajött hozzám, és azt mondta: „Te, Sári, te annyira találékony vagy, odaadom a nagymamát, vigyázz rá.” A nagymama az igazgatónő anyja volt, aki szokott hozzá jönni a szünetekben. Egy kicsi, aranyos öregasszony, aki a vakációk idején szokott jönni Olga nénihez, a nagyárvaházba, a lányokhoz. Szerettük, Nagymamának szólítottuk. Ő is tanítónő volt. Azt mondta: „Vigyázz rá, te feltalálod magad, meglátod.” Beteg is voltam. És jött Nagymama, és ment, ment, de nem tudott. Idős lehetett, nekem nagyon öregnek tűnt, nem tudom, hány éves lehetett, → Olga néni lehetett úgy negyven éves. [A *nagymamának*] volt egy retikülje, búbájos volt, mondta: „Kérem, hozzanak egy konflist! Én magyar tanítónő vagyok! Én magyarosítottam el Szlovákiát! Nekem különleges jogaim vannak! Ne hurcoljanak meg!” – de mindezt kiáltotta. És én mind maradtam le. Rám akaszkodott, mintha egy esernyő lett volna a karomon, vittem őt – de hát tizennégy éves voltam, épp akkoriban, december tizenharmadikán töltöttem be. És mind maradtam le, és néhányszor jött egy ilyen → nyilas, egy fasiszta, és kiabált, mert a ruhám alapján tudta, hogy az árvaházból vagyok, de az árvaház már messze volt tőlünk, én nem tudtam tartani a lépést így. Hátról jött a Zsidó Fogvatékosok Intézete, meg a Zsidó Vakok Intézete... tehát mindenkit kihajtottak az otthonából. Hosszú sor volt, és mentünk. És üvöltöttek ránk, valamilyen főnök kellett, hogy

legyen, mind kiabált rám, hogy „Te meg akarsz szökni!”. De én nem tudtam menni ezzel az öregasszonnyal, nem tudtam, mi lesz velünk. Kiáltott egyszer, kétszer, harmadszor azt mondta: „Ha nem éred utol az árvaházat, lelőlek!” Mentem tovább.

És jött egy másik fasiszta, és megkérdezte: „Hol van Éva néni?” – Éva néni volt az én harminchat éves édesanyám. Mondom: „Nem tudom, hol van.” Azt mondja: „Ne félj, Szurika, mert én megmentelek.” Engem Budapesten senki sem szólított Szurikának, én ott Sári voltam. Csak otthon voltam Szuri. Megkérdeztem: „De hát ki tetszik lenni?” Azt mondja: „Ne törődj azzal, semmi közöd hozzá, én megmentelek, ezzel az öregasszonnyal együtt.” És hátrament, és hozott két erős fiút, vakokat. Megfogták az öregasszonyt a hónaljánál, és azt mondta ez az ember: „Fogd kézen az egyiket [*a vakok közül*], és szaladj, amíg elérsz az árvaházadhoz.” Úgy tettünk. Odajutottam az enyéimhez, és ott maradt ez a két fiú a nagymamával is, és mentünk tovább.

És mind mentünk, és már nem bírtam. A kisgyerekeknél ott volt az éjjeliedényük is, meg kellett állniuk. És nem lehetett, nagyon sok kisgyerek volt – amikor a zsidókat gettóba vagy → munkaszolgálatra vitték, és az árvaház épülete előtt elmenve, látták, hogy az a svédok védelme alatt van, bedobták a gyerekeket. És a vezetőségünk megmentette őket. Kisgyerekek is voltak – az árvaházban csak iskolások voltak, de odajutottunk, hogy már három-négy éves gyerekeink is voltak, szegények, nem tudjuk, mi történt a szüleikkel. És akkor estefelé eljutottunk egy laktanyához, nem emlékszem a nevére, de sokan átmentek azon a laktanyán, vitték be az embereket, megverték, láttuk, hogy dobják ki őket

De karácsonyeste volt, és amikor ránk került volna a sor, valószínűleg a fasiszták haza akartak menni, megünnepelni a karácsonyt, azt mondták: „Ezek a csoportok [*menjenek*] – már nem vagyok biztos –, a Szín utcába vagy Sín utcába!” Az utca, amit mondtak, a gettón kívül volt, egy olyan zónában, ahol svédok és svájciak által → védett házak voltak – a semleges országok adtak az embereknek olyan okmányokat, hogy az ő alattvalóik. Sok pénzt fizettek, vagy voltak hamis papírok is. Megálltunk egy utcában – ez az egész nagy csoport, az árvaház is, mások is –, és akkor ismét odajött ez a fasiszta, aki Szurikának nevezett, és mégis megkérdeztem: „De honnan tetszik ismerni?” Én 1941 után nemigen jártam haza, nem tudtam, hogy kicsoda. Azt mondja: „Egy faluból jártam dolgozni a Darvas-telepre, és hoztam otthonról az ételt, télen megfagyott, és Éva néni, azaz édesanyád – pedig nektek kóser háztartások volt – megengedte, hogy a kályhátokra tegyem, és fölmelegítem az ételemet, éveken át. Én ezt nem felejtettem el. És ezért segítettem neked. De most nagyon figyelj: nehogy kis házba menj. Erőszakkal benyomnak majd egyik ház után a másikba, de te nagy házba menj!” A háznak több emelete volt, most az öregasszony ismét mellettem volt, és a fiúk is. „Nehogy kis házba menj!”

De én nem tudtam, hogy miért. Egymással szemben voltak a házak, mi az utca közepén voltunk.

Megmentettem egy unokahúgomat is, Fisl bácsi lányát, Fischer Sárít – mondtam a fasisztának, hogy van ott egy unokahúgom, és őt is idehozta. Betettek különböző szobákba, házakba, lakásokba, ahonnan látszott, hogy az embereket hirtelen vitték el – ott is zsidók laktak azelőtt. Voltak ilyen-olyan törmelékek, ételmaradékok, de az ágyakban már nem voltak matracok, az emberek mindent elloptak. Karácsonyeste volt, tudtam, hogy talán egy-két napig békén hagynak, mert ünnepelni fognak. Azon az éjszakán meghalt Nagymama, az első halott, akit láttam, nem is tudom, hogy temették el, mit tettek vele, nem emlékszem. És este följött két férfi és egy asszony a házból, akik valószínűleg ott laktak, egy mosófazék levestel és egy merítőkanállal. Nem gondoltak arra, hogy nekünk nincsenek kanalaink. Meleg levest hoztak, nem tudom, kik voltak – ottani lakók, mert aztán az ember elment, mondta, hogy a felesége várandós, nem szeretné, hogy valami baja legyen, vigyázzunk rá, ha lehet, a háború után, mert neki el kell mennie a háborúba, behívták, és elment. Megettük azt a levest a merítőkanállal, letérdeltünk a fazék mellé, ittuk a merítőkanálból a levest. Sorban álltak a gyerekek.

Vagy két napig voltunk ott, nagy gyötrelemben, és egy reggel, nagy zaj hallatszik, hogy legyünk azonnal az udvaron. Ott volt egy olyan kakastollas csendőr. A magyar csendőrök nagyon gonoszak voltak. Tehát nem nyilasok voltak, hanem csendőrök, és néhány katonával, szintén csendőrökkel, kiáltozták: „Büdös zsidók, viszünk egyenesen Németországba, ott megfegyelmeznek...” Jaj, hogy viselkedtek velünk, mind reszkettünk. Időközben ezek a fiúk, akik nem tudom, kik voltak, tizennyolc-húsz évesek, jöttek és mondták: „Ha valaki kérdi útközben, ti mondjátok, hogy erdélyi menekültek vagytok. De semmi egyebet ne mondjatok.” És elindultunk, láttuk a nevelőnőinket, mindnek vöröskeresztes fityulája volt, a sor mellett jöttek, és visszavittek az árvaházba. Meg vagyok győződve róla, hogy valamilyen titkos szervezetnek voltak a tagjai, akik vittek vissza. Amint visszaértünk az árvaházhoz, ott találtuk ezeket a fiúkat, akik fekete kenyeret hoztak, hogy legyen. Ez december huszonhetedik-huszonnyolcadika táján lehetett. Tehát ilyen történetek... Ha nem lettem volna ott, és más mondaná el [*én sem hinném*]... És akkor tudtam meg, hogy a kis házban egy légvédelmi felelős volt vagy mi, és az újra értesítette a nyilasokat, hogy gyerekek vannak ott, és zajonganak, és a Dunához vitték őket. Néhányat belelőttek a Dunába – Csillag tanítót és párat a gyerekek közül, de főleg fiúkat, nem tudom, hogy talán inkább fiúk mentek oda. Fellőttek egy rakétát, és a többiek visszafutottak az árvaházba. És ők mondták el, mi történt azon az éjszakán azokkal, akik a kis házban voltak.

És ott maradtam az árvaházban, azoknak a fiúknak a védelme alatt, még jöttek a nyilasok, még kiabáltak ránk... Január tizenharmadikán az alagsorban voltunk,

és volt egy vészkijárat hátul, amit sohasem használtak, és csak néhány csizmát láttunk, olyanokat, amilyeneket addig sohasem, és géppuskákat és orosz sapkákat. Elkezdtünk ordítani, rettenetesen féltünk, minket úgy neveltek, hogy az oroszok nagyon rosszak. És ők hallották ezt – sötét volt lent, a hóból jöttek – tartották a puskájukat, és mi mind bögtünk a félelemtől, mint a bolondok.

És előbukkant az igazgató a fiúktól – mert hozzánk jöttek elsőnek ezek, mi voltunk az utca felől –, tudott oroszul, mert az első világháborúban hadifogoly volt, és megtanult. Jött, elmagyarázta, hogy mi egy zsidó gyermekcsoport vagyunk, és meg vagyunk rémülve, mert annyi minden történt velünk. Akkor ők leeresztették a fegyvereiket, és sokat beszéltek az igazgatóval, és a végén mégis azt mondták, hogy ellenőrizniük kell az egész házat, hogy ne rejtőzködjenek ott németek. És az igazgató velük ment, végigkutatatta az épületet, nem találtak sehol senkit. Azt mondták, hogy van néhány sebesültjük, és megkérdezték, hogy az igazgató megengedi-e, hogy odahozzák őket közénk. Megengedte, és tudom, hogy jött egy orosz kiskatona, nem volt se keze, se lába, és énekelt, nagy fájdalmai voltak, mi sírtunk, mert nagyon sajnáltuk, aztán hoztak egy másikat és még többet. És megjelent egy magasabb rangú tiszt, nem tudom, mi volt a rangja, és azt mondta, hogy mellettünk van egy *Offizierheim*, tehát német tisztek otthona, és azt a házat még nem foglalták el – utcai harcok folytak. És azt mondta, hogy nem tudja, hogy itt biztonságban vagyunk-e, de hogy ő őrséget állít mellénk, és hogy jobb lenne, ha átmennénk abba a zónába, amit már karácsony előtt fölszabadítottak – ez január tizenharmadikán volt. Át kell mennünk a Városligeten, Zuglóba, egy olyan negyedbe, ahol egykor az árvaházunk volt. Azt mondta, hogy ott az orosz parancsnokság már jól beilleszkedett, és valahova elhelyeznek bennünket. A nevelőnők meg az igazgató megtanácskozták, és azt mondták, hogy jó, elmegyünk onnan.

És elmentünk, gyalog, a gyerekek sötétkék egyenruhában azon a fehér havon, a parkon keresztül. És fent repültek a repülőgépek, és akkor – nem tudom, hogyan – megtanultuk mindnyájan, hogy amikor jött a repülő, hogy ránk lőjön a géppuskával, mi forogjuk a fa körül, és feküdjünk le a hóba. Senki sem sebesült meg, és elvittek a tizennegyedik kerületbe, Zuglóba, közel az árvaházunkhoz. Adtak egy üres villát, őrséget állítottak az oroszok, és megengedték, hogy kijárjunk. Itt már béke volt, mert már karácsony előtt fölszabadították, tehát már vagy három héttel azelőtt. Minden üzlet fel volt törve és kifosztva, és mi, gyerekek, elkezdtünk járni, hogy találjunk valamit. Olyanok voltunk, mint az utcagyerekek, tudom, hogy bementünk egy volt csokoládégyárba, ahol már nem volt semmi, de a gépeken, ahol sajtolták vagy keverték a csokoládét, még volt odaszáradt maradék, és mi elkezdtük lekapargatni azt a csokoládét és enni, amennyit lehetett, mert meg is volt fagyva. Aztán odamentünk az orosz tisztek vagy katonák konyhájára, és adtak valamit, kevéske kenyeret.

Buda felszabadításáig maradtunk ott, februárig – nem tudom, február hányadikán szabadult fel Nagy-Budapest. Akkor elvittek egy másik épületbe, szintén a hitközségé volt, egy kisebb épület. Azok a gyerekek, akik megtalálták a rokonaikat, elmentek – jött néhány olyan apa, aki munkaszolgálaton volt. Nem maradtunk sokan, sok gyermek meghalt ilyen körülmények között. A fiúk visszamentek az otthonukba, mi nem mentünk vissza a mi árvaházunkba, legalábbis amíg én még ott voltam.